

Cənubi Qafqazda türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi

Cənubi Qafqazda qədim türklərə, oğuz və qıpçak boylarına məxsus toponimlərin yaranmasından min illərlə zaman keçir. Azərbaycan, Gürcüstan və indiki Ermənistan ərazisində on minlərlə toponim məhz tarixin qədim qatlarında formalaşmışdır. Qədim türklər yaşadıqları ərazinin coğrafi relyefi, tarixi şəxsiyyətlərinin və tayfaların adları adlandırmışlar.

Bu gün Ermənistan Respublikası adlanan dövlət əsasən tarixi Azərbaycan torpağı olan İrəvan xanlığının ərazisində yaradılmışdır. 1827-ci ildə İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının Rusiya tərəfindən işğalından sonra yaradılan yeni inzibati-ərazi vahidində yeni - "Erməni vilayəti"nin ərazisinə daxil edilən 1111 kənddən yalnız 62-də ermənilər yaşayırdı. Onlar da 1828-ci ilədək buraya köçürülmüş ermənilər idi. Yeri gəlmişkən, göstərilən 62 kəndin ancaq 14-nün adı erməni mənşəli idi.

Bir xalqın müəyyən ərazidə əsrlər, minilliklər boyu formalaşmış toponimlər sistemini kökündən dəyişdirmək həmin xalqın tarixi-coğrafi ərazidəki izlərinin silinməsinə xidmət edir. Xəritəçilik baxımından bu, asan məsələ olmasa da, Ermənistan Respublikasında azərbaycanlılara məxsus toponimlərin dəyişdirilməsi rəsmi dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olmuşdür.

Rusiyanın 1827-ci ildə İrəvan xanlığını işğalından başlamış, 1918-ci ildə tarixi Azərbaycan torpaqlarında Ermənistan Respublikası yarananaqədər ötən müddət ərzində həmin ərazidə yalnız üç azərbaycanlı yaşayış məntəqəsinin adları dəyişdirilmişdi. İşğaldan sonra İrəvan şəhəri 1828-ci ildə Erivan adlandırılmışdır. Rusiya çarı I Nikolayın 1837-ci ildə Gümrüyə gəlməsindən sonra şəhərin adı dəyişdirilərək çarın arvadı Aleksandra Feodorovnanın şərəfinə Aleksandropol adlandırılmışdır. 1828-1829-cu illər rus-türk müharibəsindən sonra ermənilər kütləvi surətdə Türkiyənin Bəyazid paşalığının ərazisindən Göycə gölünün ətrafında məskunlaşdırılmışdı. 1850-ci ildə İrəvan quberniyası yaradılan zaman Kəvər yaşayış məntəqəsinin adı dəyişdirilərək Novo-Bayazet adlandırılmış və eyniadlı qəza mərkəzinə çevrilmişdir. Bu üç yaşayış məntəqəsinin adları istisna olmaqla, çar Rusiyası dövründə buraxılan inzibati və topoqrafik xəritələrdə, statistik məlumatlarda yaşayış məntəqələrinin türkmənşəli adları və digər toponimlər olduğu kimi saxlanılırdı.

Ermənistanda türk mənşəli toponimlərin erməniləşdirmə kampaniyasına hələ daşnak hökuməti zamanında başlanılmışdır. 1919-cu ilin dekabrında Ermənistan hökumətinin qərarı ilə daxili işlər nazirliyinin nəzdində kəndlərin, şəhərlərin, çayların və dağların adlarının dəyişdirilməsi üçün xüsusi komissiya yaradılmışdı.

1920-ci ildə Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra da türkmənşəli toponimlərin erməniləşdirilməsi prosesi davam etdirilmişdir. 1935-ci ilədək Ermə-

nistanda 200-ə yaxın yaşayış məntəqəsinin (oykonimlərin) adları dəyişdirilmişdir. 1935-ci ildən etibarən isə yaşayış məntəqələrinin adlarının dəyişdirilməsi Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanları əsasında həyata keçirilmişdir.

Sovet hakimiyyəti dövründə Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanları əsasında 1935, 1938, 1939, 1940, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1957, 1962, 1968, 1969, 1977, 1978, 1980-ci illərdə addəyişmə əməliyyatları həyata keçirilmişdir. Ermənistanda daşnakların hakimiyyəti dövründən 1935-ci ilədək 195 yaşayış məntəqəsinin adları dəyişdirilmişdir. 1988-ci ilin avqust ayınadək - yeni azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmalarınadək indiki Ermənistan ərazisində 521 türk mənşəli yaşayış məskənlərinin adları dəyişdirilmişdir.

Sovet hakimiyyəti illərində Ermənistanda türkmənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi prosesi ilə ya-

Ümumiyyətlə, 1918-1987-ci illərdə indiki Ermənistan ərazisində 254 azərbaycanlı yaşayış məntəqəsi müxtəlif yollarla (əhalisi soyqırırma məruz qoyulmaqla, deportasiya edilməklə və s.) yaşayış məntəqələri siyahısından silinmişdir. Bu kəndlərin böyük əksəriyyəti Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı 1918-1920-ci illər soyqırımı və 1948-1953-cü illər deportasiyasından sonra xaraba qalmışdır.

Tarixi yer adlarının dəyişdirilməsi də diskriminasiyanın bir növü, özü də çox eybəcər növdür. Əsası hələ 40-50-ci illərdə qoyulan türk mənşəli qədim toponimlərin gürcüləşdirilməsinin əsas məqsədi yerli əhalini uzaq tarixi keçmişi ilə birləşdirən bağları qırmaq, sakinlərə gəlmə olduqlarını təlqin etmək və milli-etnik kökə malik mənəvi abidələri dağıtmaq idi.

Addəyişmə prosesi Bolnisi rayonundan başladı. Qoçulu-Çapala, Cəfərli-Samtredo, Miğırılı-Vanati, İmirhəsən-Savaneti, Aşağı Qoşakilsə-Kvemo Arkvani, Muğanlı-Farizi, Kolagir-Surtava, Daşlıqullar-Muxrani, Həsənxocalı-Xidisquri, Əsmələr-Mskneti... və s. adlandırıldı. Altı ay ərzində əhalisinin 100%-i türklər olan 35 kəndin adı dəyişdirildi. Bu kəndlər 1000-10.000 nəfər arasında əhali yaşayan böyük kəndlərdir. Gürcüstanda rəsmi dövlət qəzeti olan "Sakartvelos Respublika" 10 iyun 1992-ci il tarixli sayında türklərin

Addəyişmə prosesi Bolnisi rayonundan başladı. Qoçulu-Çapala, Cəfərli-Samtredo, Miğırılı-Vanati, İmirhəsən-Savaneti, Aşağı Qoşakilsə-Kvemo Arkvani, Muğanlı-Farizi, Kolagir-Surtava, Daşlıqullar-Muxrani, Həsənxocalı-Xidisquri, Əsmələr-Mskneti... və s. adlandırıldı. Altı ay ərzində əhalisinin 100%-i türklər olan 35 kəndin adı dəyişdirildi. Bu kəndlər 1000-10.000 nəfər arasında əhali yaşayan böyük kəndlərdir. Gürcüstanda rəsmi dövlət qəzeti olan "Sakartvelos Respublika" 10 iyun 1992-ci il tarixli sayında türklərin tarixinə və mənəviyyatına vurulan bu zərbəni "Tarixi həqiqətin zəfəri" adlandırır. Bolnisi rayonunun türk əhalisinin, eləcə də onların respublikada təmsil olunduqları ictimai-siyasi təşkilatların rayon və respublika rəhbərlərinə çoxsaylı müraciətləri, etiraz aksiyaları nəticəsiz qaldı. Rayon sovetinin özbaşına çıxardığı bu ədalətsiz qərar yuxarı təşkilatlar tərəfindən ləğv edilmədi

naşı, bir neçə kəndi bir təsərrüfatda birləşdirmək (təmərküzləşdirmək) yolu ilə azərbaycanlı kəndlərinin adları Ermənistanın yaşayış məntəqələrinin siyahısından silinmişdir. Məsələn, Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 5 fevral 1978-ci il fərmanı ilə Aşağı Kilsə (Quqark), Ağıtala (Kamo (Kəvər)), Rəhimabad (Masis (Zəngibasar)), Qamışlı (Vardenis (Basarkeçər)) kəndlərinin adları məntəqələrin siyahısından çıxarılmışdır.

tarixinə və mənəviyyatına vurulan bu zərbəni "Tarixi həqiqətin zəfəri" adlandırır. Bolnisi rayonunun türk əhalisinin, eləcə də onların respublikada təmsil olunduqları ictimai-siyasi təşkilatların rayon və respublika rəhbərlərinə çoxsaylı müraciətləri, etiraz aksiyaları nəticəsiz qaldı. Rayon sovetinin özbaşına çıxardığı bu ədalətsiz qərar yuxarı təşkilatlar tərəfindən ləğv edilmədi. Gürcüstan türklərin "Qeyrət" xalq hərəkatının Bolnisi Rayon şöbəsinin respublikanın

dövlət başçısına kəndlərin əvvəlki adının qaytarılması ilə bağlı göndərdiyi teleqramda deyilirdi: "...Xalqlarımızın çoxsərlilik dostluq və qonşuluq münasibətlərini qoruyub saxlamaq naminə bu məsələyə xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşmağınızı, ədalətin bərpa edilməsinə köməklik göstərməyinizi xahiş edirik. Kəndlərin adları bizim tariximizdir, özgürlüyümüzdür, namusumuzdur, ləyaqətimizdir. Bu adları itirmək tariximizi, ləyaqətimizi itirmək demək olar. Bu addəyişmə kampaniyası təkce

borçalılara deyil, bütün xalqımıza təhqirdir... Bu qeyd-şərtsiz Ermənistan variantıdır. Orada da soydaşlarımız qovulmazdan əvvəl onların obalarının dədə-baba adları dəyişdirilmişdi...

Kənd məclislərin addəyişməyə etirazlarını ifadə edən qərarlarına Gürcüstan rəhbərliyi məhəl qoymur. Artıq çayların, dağların adlarını dəyişdirməyə başlayıblar. Gülməli bir vəziyyət yaranıb. Xalq arasında "Xram" adlandırılan çay Bolnisi "Kçıya" adlandırılır. Marneuli, Dmanisi və Qardabani də isə çayın əvvəlki adı qalır".

Əhalinin çoxsaylı etirazlarına baxmayaraq rəsmi Tiflis iddia edirdi ki, addəyişmə məsələsinə türklər tolerant yanaşır. Gənc gürcü tədqiqatçısı M.Komaxiya yazır: "E.Şevardandzenin tərəfdarları hesab edirdilər ki, 35 Azərbaycan kəndinin adının dəyişdirilməsi əhalini narahət etmədi. Hazırda kənd, yaxud da çay iki adlıdır. Biri rəsmidir (gürcücədir), ikinci azərbaycandır və yerli əhali gündəlik həyatında öz dilindəki adlardan istifadə edir ki, bu da öz növbəsində müəyyən problemlər yaradır". Həmin yazıda müəllif belə vəziyyətin Gürcüstandaxili inteqrasiyaya mənfi təsir göstərdiyini də etiraz edir: "Yerli əhali hesab edir ki, hakimiyyət bu yolla onların tarixi yaddaşını məhv etməyə cəhd göstərir. Bu da azərbaycanlıların inteqrasiyasına neqativ təsir göstərir".

Vahid Öməröv
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent